

با یاد آرشی

به دانشجویان، این دیگر فرزندانم،
که فروغ گم گشته او را
در غرور شکوفایی اینان می نگرم

پیشگفتار چاپ اول

تمام گرایش‌های جدید چند دهه اخیر در قلمرو روانشناسی مرضی حاکی از آنند که به ثمر رساندن فعالیت‌های بالینی مؤثر و علمی، مستلزم آگاهی از فرآیندهای اطلاعاتی فزاینده‌ای است که در پرتو پیشرفت‌های روزافزون پژوهش‌های «بنیادی» و «به کار بسته» می‌توانند دقیق‌تر و صریح‌تر از گذشته، به ردیابی اختلالها کمک کنند و عملاً متخصصان را در تدوین تشخیص و انتخاب درمان یاری دهند. موفقیت همه روش‌های درمانگری و مخصوصاً از آن میان، طیف گسترده روش‌های «روان درمانگری» نیز در گرو شکل‌گیری تشخیص‌های درست و در نتیجه انتخاب موخه درمان است. در چنین گیروداری، فعالیت بالینی در وهله نخست نیازمند یک روانشناسی مرضی به مقیاس امروزی است، یعنی حرکتی که بتواند به اتکای جنبش فراگیر روانشناسی ژنتیک در قالب «روانشناسی مرضی تحولی»، داده‌های آسیب‌شناختی لازم را درباره دوران کودکی و نوجوانی به میدان عمل سرازیر سازد. در کشور ما، از سال 1341 که اولین کتاب در زمینه روانشناسی مرضی با عنوان هنوز لرزان¹ و با محتوایی در حد کتب متداول در آغاز دهه 1950 میلادی در کنار چند کتابی که تا آنزمان درباره بیماری‌های روانی در چهارچوب روانپزشکی یا بیماری‌های اعصاب² و با دانشی عمدتاً در حد جنگ جهانی دوم انتشار یافته بودند، پا به صحنه آموزش عالی گذارد، تا سال 1370 که مصادف با دوران فروزش سومین مجموعه بازنگری شده تشخیصی و آماری انجمن روانپزشکی امریکا³ ست، علی‌رغم گام‌های بلندی که در

1. ر. ک.: «روانشناسی رفتار غیرعادی مرضی» ترجمه و تألیف پ. بیرجندی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۱.

2. ر. ک.: «روانپزشکی» تألیف ع. میرسپاسی، شماره ۲۱۹، انتشارات دانشگاه تهران.

«خلاصه روانپزشکی» تألیف ع. میرسپاسی، شماره ۸۳۱، انتشارات دانشگاه تهران.

«بیماری‌های مغز و روان» تألیف ح. رضاعی، شماره ۳۵۸، انتشارات دانشگاه تهران.

«تشنه‌شناسی بیماری‌های اعصاب» تألیف ص. صبا، شماره ۴۸۱، انتشارات دانشگاه تهران.

«روانپزشکی کودک» تألیف م. گیلانی، شماره ۱۰۰۹، انتشارات دانشگاه تهران.

«سمیولوژی اعصاب» تألیف ابراهیم چهارزی، شماره ۶۸۷، انتشارات دانشگاه تهران.

زمینه اختلالهای روانی و به خصوص اختلالهای روانی اصطلاحاً «دوران تحوّل» به معنای دوره‌های «شیرخوارگی»، «کودکی» و «نوجوانی»، برداشته شده یک اثر آموزشی دانشگاهی در خور امعان نظر، یعنی کتاب درسی منظّمی که معرفّ روانشناسی مرضی تحوّل در حدّ دانش کنونی باشد در اختیار دانشجویان رشته‌های روانشناسی و پزشکی قرار داده نشده است.

باید متذکّر شد که در حدّ انتشار کتاب «روانشناسی رفتار غیرعادی» که به گفته مترجم برای «تدریس در کلاس روانشناسی مرضی و درمانی» فراهم گردیده بود، هنوز تفکیک مفاهیم بالینی (روانشناسی بالینی)، مرضی (روانشناسی مرضی) و درمانی (روان‌درمانگری) به وضوح نادیده انگاشته شده و این درهم بینی نشانگر این تصوّر است که با داشتن اطلاعاتی درباره اختلالهای روانی (همان طور که در کتابهای سالخورده روانپزشکی، بیماریهای روانی را در قالب‌های کلی از حدّ مسائل کالبدشناختی و فیزیولوژیک تا جنبه‌های درمانی در یک مجموعه عرضه می‌کردند) می‌توان بلافاصله به مرحله انتخاب و اجرای درمان رسید.¹

از تیرماه 1344 تا اردیبهشت 1345، گروهی از روانپزشکان دانشگاه تهران، به دنبال تأسیس اولین کانون هدایت کودک و نخستین مرکز مشاهدات روانی در خارج از چهارچوب دانشگاهها،² درصدد ایجاد حرکتی نو برآمدند و به انتشار دوازده جزوه درباره مسائل جنسی و بنیادی روانپزشکی، زمینه‌هایی که در کتب غربی دهه پنجاه میلادی به منزله گرایش‌های نو قلمداد می‌شدند، پرداختند. اما کوشش این گروه، علی‌رغم همجواری با فعالیت‌های منفرد دیگر، به یک دگرگونی آموزشی منجر نشد و تنها طنین آن به منزله هشداریه‌ای بر کود علمی دانشگاه تلقی گردید. مجموعه کوشش‌هایی از این دست، زمینه را برای تألیف و ترجمه متون دیگری در قلمرو مسائل روانی مرضی در سالهای بعد در دو خط درهم آمیخته فراهم آورد:

در خطّ روانپزشکی علی‌رغم فعالیت‌های متنوعی در راه ترجمه و یا تألیف آثاری درباره اختلالها که در نوع خود نیز ارزنده تلقی می‌شوند³ تا قبل از دهه 1360، اثر علمی قابل ملاحظه‌ای به منظور آموزش روانشناسی مرضی (یا آسیب‌شناسی روانی) به چشم نمی‌خورد و تنها در حدّ دهه اخیر است که آثاری انتشار یافته‌اند که قطع نظر از کیفیت ترجمه یا تألیف و محتوای علمی (که بحث در این باره به فرصت دیگری محوّل می‌شود)، می‌توان آنها را به عنوان یک کوشش آموزشی قلمداد کرد. مع‌ذک ذکر این نکته ضروری است که بین نویسندگان کتب علمی و پویندگان صفوف مقدّم علم، غالباً فواصل قابل ملاحظه‌ای وجود دارند و به همین دلیل است که مثلاً ترجمه چندمین چاپ یک اثر، به صرف تاریخ پشت جلد و حکّ و اصلاح‌های سطحی، نو به شمار می‌آید، در حالی که علی‌رغم بسیاری از نوگرایی‌ها، هنوز پایه‌های روانشناسی مرضی و چهره روانشناسی مرضی تحوّل را به صورتی که در قالب روانپزشکی کودک به عنوان یک مبحث جنسی از یک مجموعه ارائه می‌دهد.

۱. برای آشنائی با این تمایزها رجوع شود به مقدمه کتاب روانشناسی بالینی، پ. دادستان، م. منصور، ژرف، ۱۳۶۶ تهران.

۲. رجوع شود به تاریخچه فعالیت انجمن ملی حمایت کودکان و تأسیس مراکز یادشده در سالهای ۱۳۴۱ و ۱۳۴۳.

۳. رک: نشریات مجله بهداشت روانی، بیمارستان روزبه. عناوین پاره‌ای از جزوه‌ها عبارتند از: پسیکودرام، اگزستانسیالیسم، مکانیزم‌های دفاعی، علم سبیرنتیک و روانپزشکی.

در خطّ آثار روانشناختی، تأسیس گرایش بالینی در برنامه‌های کارشناسی روانشناسی در دانشگاهها و تعیین دروسی تحت عنوان آسیب‌شناسی روانی و روانشناسی مرضی کودک توسط افرادی غیر روانشناس و در همه حال از لحاظ علمی بیگانه نسبت به قلمروهای بالینی و مرضی، و محوّل شدن این دروس در گروه‌های آموزشی به افرادی که غالباً از تخصص لازم بهره‌مند نبوده‌اند، موجبات در جا زدن در حدّ کتابهای «روانشناسی رفتار غیرعادی» و «روانپزشکی کودک» و یا کتب مشابه آنها (که متأسفانه هنوز به دستور برنامه‌ریزان به منزله کتب درسی برنامه‌های وضع شده قلمداد می‌شوند) و یا تدوین جزوه‌ها و کتابهایی حتی کمتر از آنها را فراهم آورده است. تا جایی که پاره‌ای از این جزوه‌های درسی مغشوش به عنوان کتاب روانشناسی مرضی کودک به حریم دانشگاهها رخنه کرده‌اند. و دوباره، پس از سی سال گذشت زمان و تلاش‌های پراکنده و بی‌پناه، عدم تمایز بین روانشناسی بالینی و روانشناسی مرضی، از سر گرفته شده است. بدیهی است که ما در این خط، از انبوه کتابهایی که با عناوین مختلف مرضی و درمانی در چهارچوب‌های آموزش و پرورشی و توصیه‌های «مشاوره‌ای» توسط کسانی که در شمار روانشناسان بالینی قلمداد نمی‌گردند، و برحسب رواج کار و گستره بازار، به‌دست انتشار سپرده می‌شوند، سخنی به میان نمی‌آوریم.

* * *

اثر حاضر نخستین کتاب درسی نظامدار در زمینه روانشناسی مرضی تحوّل است و به صورتی منظم، جریان پدیدآیی و دگرگونی‌ها و سازمان‌یافتگی‌های اختلال‌آمیز دوره تحوّل یعنی کودکی و نوجوانی را ترسیم می‌کند.

این اثر در عین حال که با آخرین داده‌های تشخیصی و آماری نشانه‌شناسی اختلالها براساس سوّمین مجموعه تجدیدنظر شده انجمن روانپزشکی امریکا مطابقت می‌کند، مع‌ذکب به موضع‌گیری‌های پژوهشی فراتر از حدّ تبلورهای کنونی اشاره دارد و با ارائه اختلالها در چهارچوب دیدگاههای مختلف علمی، راه را برای کوششهای پژوهشی تغییردهنده باز نگه می‌دارد.

در این اثر سعی شده است که با طرح طیف گسترده اختلالهای دوران کودکی و نوجوانی در قالب کوتاهترین چرخه ممکن، جامعیت آن حتی‌الامکان تضمین گردد. اما به منظور اجتناب از گستردگی مطالب از طرح دو زمینه در این مجموعه خودداری شده است: یکی قلمرو عقب‌ماندگی ذهنی که از یکسو داده‌های ژنتیک و پزشکی درباره آن نسبت به زمینه‌های دیگر فراوان‌ترند و از سوی دیگر متخصصان آموزش و پرورش با همکاری وزارت آموزش و پرورش خطّ مسائلی تربیتی آن را به عنوان یک قلمرو متمایز دنبال می‌کنند، و دوّم قسمتی از سازش‌نیافتگی‌هایی که بیشتر به اختلال رفتارهای ارتباطی مربوط می‌شوند و جنبه‌های اجتماعی، اخلاقی و حقوقی، آنها را در شکل‌گیریهایی خاص و قابل بحث قرار می‌دهند.

این اثر صرفاً درباره روانشناسی مرضی است و با فرایندهای دیگر بالینی علی‌رغم ضرورت توسّل به آنها مشتبه نمی‌گردد. اگر برحسب موارد در پایان هر اختلال یا هر گروه از اختلالها رهنمودهایی درباره درمان داده شده‌اند، این کار از نظر نگارنده صرفاً به منظور آگاه ساختن دانشجویان نسبت به جنبه‌های اختصاصی درمانگری در هر زمینه و جلوگیری از سوءاستفاده‌هایی است که از روش و یا اصطلاحات و عناوین درمانی به عمل می‌آیند.

این اثر متناسب با نیازهای زنجیره کنونی فعالیت‌های بالینی شکل گرفته و نسبت به تأمین جنبه‌های آموزشی آن سعی وافر به عمل آمده است تا دانشجو بتواند به آسانی و با رغبت به عمیق‌ترین سطح اطلاعات دست یابد. معذک مطالعه این اثر در منظومه آثاری که در این زنجیره و با همین هدف فراهم آمده‌اند آسان‌تر می‌گردد. بنابراین به دانشجویانی که قبل از مطالعه این کتاب با کتابهای «روانشناسی ژنتیک»^۱، «روانشناسی بالینی»^۲، و «تربیت به کجا ره می‌سپرد؟»^۳ آشنائی حاصل نکرده‌اند توصیه می‌شود که برای درک عمیق‌تر مسائل روانشناسی مرضی و یافتن ارتباط آنها با زنجیره بالینی، کتابهای یاد شده را در برنامه مطالعه خود قرار دهند و حتی مطالعه پاره‌ای از آنها را بر این اثر مقدّم شمارند.

با اینهمه و با توجه به آنچه درباره محدودیت‌های این اثر ذکر گردید باید آن را مقدّمه یا دریچه‌ای بر مطالعات بعدی به حساب آورد. اگر از نظر نگارنده این کتاب به منزله جلد اول یک اثر جامع در قلمرو روانشناسی مرضی تحوّل است، از نظر دانشجو باید همواره مطالب آن با مطالعه کتب دیگر و مخصوصاً مقالات مجلات معتبر تکمیل شود. به امید آنکه این اثر راهگشای فعالیت‌های گسترده‌تر دانشجویان باشد و آنان را در دسترسی به افق‌های بالاتر، یاری کند.

در پایان دادن به این سخنان وظیفه خود می‌دانم که از همکار دانشمندم آقای دکتر محمود منصور که نخستین درس روانشناسی مرضی تحوّل را در سال ۱۳۶۱ در گروه روانشناسی دانشگاه تهران بنیان گذاردند به مصداق «الفضل للمتقدم» سپاسگزاری کنم. بدون کمک‌های فکری و علمی ایشان این اثر جامه عمل به خود نمی‌پوشید.

همچنین باید از انگیزه‌ها و علاقه‌مندی‌های علمی و پیگیر دانشجویان که اهرمهای واقعی پدیدآوردنگی هستند و کوشش آنهاست که شوق کار را در دل برمی‌انگیزد به خود ببالم. بدون این مساعدت‌ها حتی تصوّر پیمودن این راه دشوار ممکن نبود.

پریرخ دادستان
بهمن ماه ۱۳۷۰

پیشگفتار چاپ دوم

کتاب حاضر که پس از بازنگری و افزایش به چاپ سپرده می‌شود، نسبت به چاپ اول از ویژگیهایی که در پی می‌آیند برخوردار است:

۱. روانشناسی ژنتیک I، انتشارات رز، تهران ۱۳۶۸ و مخصوصاً روانشناسی ژنتیک II، ژرف، تهران ۱۳۶۹.

۲. روانشناسی بالینی پرون، پ. دادستان، م. منصور، تهران ۱۳۶۶.

۳. تربیت به کجا ره می‌سپرد؟ پیازه م. منصور، پ. دادستان، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۶۹.

اول آنکه حضور جداول نشانگانهای مجموعه تشخیصی و آماری انجمن روانپزشکی امریکا در چاپ اول، ما را موظف ساخت که در چاپ حاضر از جداول آخرین مجموعه (DSM IV) استفاده کنیم. دوم آنکه با جامعیت بخشیدن به گستره نظری اختلالها کوشیده‌ایم بی‌گرایشی یک اثر علمی را در زمینه‌ای که دائماً در حال تکامل است بیش از پیش به خواننده القاء کنیم. سوم آنکه نحوه ارائه کنونی این اثر امکان استفاده مستقل از هر فصل را هموار و مدرّس را در انتخاب فصول مورد نیاز برحسب نوع و سطح آموزشی که برعهده دارد مجاز می‌سازد. دلیل عمده ارائه این اثر در دو مجلد نیز تأمین همین خصیصه بوده است. چهارم آنکه بر اثر تجارب آموزشی خود و به رغم اصلی که در ارائه روانشناسی مرضی تحولی در آغاز پذیرفته‌ایم - همواره به منظور آگاه ساختن دانشجویان - گستره درمانگریهای اختلالهای مختلف را وسعت بخشیده‌ایم. امید است این اثر که نقطه کنونی پیشرفتهای روانشناسی مرضی تحولی را می‌نمایاند بتواند دریچه‌های علمی نوین را بر روی دانشجویان کشور گشوده نگهدارد.

پریرخ دادستان

بهمن ماه 1375